

INFORMAȚII DESPRE CURTEA DOMNEASCĂ DIN CÂMPULUNG ȘI ALTE ELEMENTE DEFENSIVE, ÎN PRIMA PARTE A SECOLULUI AL XV-LEA, ÎNTR-UN IZVOR RECENT PUBLICAT

GHEORGHE I. CANTACUZINO*

Rezumat: Un articol, recent publicat de Liviu Cîmpeanu, reproduce un fragment dintr-un izvor descoperit, transcris și tradus de autor: un raport al lui Nicolaus de Redwitz către Marele Maestru al Ordinului, Paul de Rusdorf, scris la Marienburg (Feldioara), la 11 aprilie 1427, relatând evenimentele din cursul campaniei regelui Sigismund de Luxemburg în Țara Românească la care luase parte. Relatând desfășurarea campaniei din primăvara anului 1427, textul cuprinde informații importante privind anumite elemente defensive. Cetatea Piatra Craiului (Königstein), considerată Burgwall (cetate cu val și șanț), situată între Țara Bârsei și Țara Românească, primul loc în care s-a oprit regele, care a pus să i se pregătească acolo o cameră într-o casă de lemn din interiorul zidurilor, poate fi identificată cu cetatea Oratia. Se menționează că regele, în fruntea oastei, a trecut munții într-un oraș deschis, Câmpulung, unde se afla o curte „rea” în care domnul român își avusese tabăra, începând să o întărească cu șanțuri și palisade, împotriva turcilor. Se dovedește astfel că vechea curte de la Câmpulung a mai servit uneori ca reședință domnească după mutarea acesteia la Argeș.

Mențiunea începerii întăririi curții cu șanțuri și palisade trebuie pusă în legătură cu descoperirea, prin cercetări arheologice, pe latura de sud a ansamblului, a urmelor de fortificare cu șanț și val, întărit în unele locuri cu bârne de lemn. Observațiile stratigrafice arată că amenajarea valului și șanțului a urmat cu puțin construcțiilor curții din secolul al XIV-lea. Unele diferențe între situația stratigrafică și tehnica de construcție a valului în zona de sud-est și cea de sud sau de sud-vest permit ipoteza că amenajarea valului și șanțului s-a făcut în mai multe etape, începând din zona de sud-est. Ținând seama de aceste deosebiri, precum și de durata scurtă a prezenței regelui Sigismund la Câmpulung (retras din Țara Românească la vestea pericolului unui atac otoman cu forțe mult superioare și ajuns la Feldioara la 8 aprilie 1427), se poate presupune că fortificațiile cu val și șanț fuseseră amenajate pentru apărarea curții din secolul al XIV-lea, iar în 1427 au fost efectuate extinderi, completări și refaceri ale acestora.

Cuvinte cheie: Țara Românească, Câmpulung, curte domnească, Dan II, Sigismund de Luxemburg, Nicolaus von Redwitz(er), cetatea Piatra Craiului, fortificații, val, șanț, palisadă.

A apărut recent în revista „Studii și Materiale de Istorie Medie”, vol. XXX, 2012, p. 55–76, articolul *Dan al II-lea, Sigismund de Luxemburg și cruciada târzie. Un document inedit din arhiva Ordinului Teutonic*, semnat de Liviu Cîmpeanu. Cunoașterea evenimentelor legate de acțiunile antiotomane din al treilea și de la începutul celui de al patrulea deceniu al secolului al XV-lea, de raporturile

* Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan”, București

domnului Țării Românești Dan al II-lea cu regele Ungariei, este îmbogățită cu datele unui important izvor inedit a cărui identificare în arhive, transcriere și traducere reprezintă marele merit al autorului. În anexa studiului este publicat un fragment din textul unui raport al cavalerului teuton, Nicolaus de Redwitz¹, către Marele Maestru al Ordinului, Paul de Rusdorf, scris la Marienburg (Feldioara), la 11 aprilie 1427, referitor la campania în Țara Românească a regelui Sigismund de Luxemburg, la care participase, fiind chemat în sfatul acestuia pentru a discuta aducerea Ordinului în regat². Acest izvor cuprinde informații de o deosebită importanță privind desfășurarea amintitei campanii militare împotriva lui Radu Prasnaglava, ajutat de otomani și, în acest context, despre anumite elemente defensive, interesând în mod special cele referitoare la Câmpulung și la curtea domnească de aici. Asupra acestor elemente voi insista, întrucât sunt întregite și nuanțate datele cunoscute, pe care le-am prezentat recent³.

Vom recapitula evenimentele expuse în raportul lui Claus von Redwitz, riguros analizate în articolul în a cărui anexă a fost publicat parțial documentul⁴. Regele Sigismund a plecat, probabil în săptămâna de după Buna Vestire din 25 martie, din Țara Bârsei, oprindu-se la cetatea Piatra Craiului. Aici i s-a pregătit o cameră într-o casă de lemn între vechile ziduri. Apoi a pornit cu ostașii și călăreții (4000 de orășeni și țărani și 600 de călăreți) peste munte, în Țara Românească, într-un oraș deschis, Câmpulung. Aici se afla o curte „rea”, în care Dan al II-lea își avusese înainte tabăra, iar regele a început să o fortifice cu șanțuri și palisade, pentru a se apăra de turci. Iscoadele regelui, încredințate lui Dan Vodă, au aflat că sultanul trecuse peste mare în Dobrogea cu 11000 de oșteni, al căror număr sporea, urmărind confruntarea cu regele. Aflând acestea, regele a plecat din Țara Românească în Țara Bârsei, ajungând la Feldioara la 8 aprilie. Se știa că regele s-a aflat la Câmpulung pe 2, 4 și 6 aprilie, când a semnat aici documente; prezența sa aici nu a fost, așadar, prea îndelungată.

Despre locul în care s-a oprit regele după plecarea din Țara Bârsei se specifică: „la o veche cetate cu valuri de pământ numită Piatra Craiului, situată între Țara Bârsei și Țara Românească și între vechile ziduri se află o casă de lemn; acolo a pus să i se pregătească o cameră” (*uf em alt burgwal genant der konigstein, gelegen czwischen worczland und der grossen walachey, und saczt in das alte gemewer ein haus von holcz; das lis er an bereiten czimer, mit im do hin firen*). Situația sa pe drumul ce ducea din Țara Bârsei spre Câmpulung este un argument pentru identificarea cu cetatea Oratia de la nord de Rucăr⁵. Numirea ei, *Burgwall*,

¹ Nicolaus de Redwitz apare uneori în varianta germană drept Claus von Redwitz.

² Mai târziu, după 1429, când Banatul Severinului a fost încredințat Ordinului teuton, Nicolaus de Redwitz, aflat în fruntea cavalerilor chemați în regat, avea să capete titlul de ban de Severin (*Hurmuzaki* I-2, 564, 591, 599; vezi Onciul 1968, 136-137 = Onciul 2006, 508-509).

³ Cantacuzino 2011.

⁴ Cîmpeanu 2012, 65-69.

⁵ În legătură cu această identificare, vezi Cantacuzino 2001, 172-174. Precizarea situației sale între Brașov și Câmpulung este o dovadă în plus împotriva încercării de a identifica cetatea Piatra Craiului cu fortificația de la Tabla Buții (Cantacuzino 2001, 182-183).

arată că era întărită cu șanțuri și valuri, nu că ar fi fost o cetate de pământ (*Wallburg*). De altfel, se precizează că între vechile ziduri (*in das alte gemewer*) se afla o casă de lemn, ceea ce corespunde urmelor de clădiri de lemn găsite, în urma săpăturilor din 1905, în interiorul incintei de zid. Aprecierea ca vechi a fortificației și zidurilor nu este neapărat un indiciu în privința datării, putându-se referi la starea acestora. În privința apartenenței cetății, dacă specificarea situației ei „între Țara Bârsei și Țara Românească” (*zwischen worczland und der grossen walachey*) nu este concludentă, faptul că regele „a pus să i se pregătească o cameră” acolo arată că fortificația se afla la acea dată sub controlul său. Chiar dacă raportul nu o afirmă explicit, se poate deduce că, în apropierea cetății, regele fusese așteptat de oastea cu care a trecut în Țara Românească.

Raportul lui Claus von Redwitz menționează trecerea regelui și a oștii sale peste munte în Țara Românească, la Câmpulung, oraș deschis; acolo se afla o curte proastă (rea) unde înainte își avusese românul (Dan al II-lea) tabăra (*in ein offene stat genant dy langaw, do leit ein slecht hoff ynnen, do ein vorwesen der walachen sein leger hat*). Existența curții domnești la Câmpulung este așadar explicit atestată de un izvor sigur din prima parte a secolului al XV-lea. Termenul *ein slecht hoff* nu trebuie interpretat neapărat ca „o curte degradată”, ci în sensul unor clădiri „rele”, ale căror calități nu se ridicau probabil la nivelul pretențiilor cuiva dintr-o suită regală. Textul arată în mod cert că aici au locuit atât domnul Țării Românești, Dan al II-lea, cât și Sigismund de Luxemburg, regele Ungariei, în timpul campaniei din primăvara anului 1427. După prezența aici a lui Basarab I și a lui Nicolae Alexandru, este încă o dovadă că, după ce Vladislav I își stabilise *residencia* la Argeș, Câmpulungul a mai putut fi uneori folosit ca loc de reședință a domnului, cum a fost cazul în august 1413, când Mircea cel Bătrân s-a aflat la Câmpulung, unde a reînnoit privilegiile brașovenilor, în zilele de 6 și 25 ale lunii⁶. De altfel și mai târziu, în timpul lui Neagoe Basarab⁷, Câmpulungului îi era încă atribuită calitatea de oraș de scaun.

Scrisoarea menționează lucrări de fortificare la Câmpulung prilejuite de venirea regelui Sigismund, cu ocazia campaniei din primăvara anului 1427. Se relatează că, ajuns la vechea curte, regele „a început să o fortifice cu șanțuri și palisade pentru a se apăra de turci” (*vnd underwant sich den czubefesten, mit graben vnd plancken, durch enthaldung der Torken*).

Această mențiune trebuie legată de descoperirea unor elemente de fortificare ale reședinței domnești din Câmpulung, prin cercetările arheologice⁸ ale căror rezultate este util să fie reamintite. Către limita de sud a ansamblului au fost

⁶ DRH, D, I, nr. 120–121.

⁷ În 1517, Neagoe Basarab îngăduia brașovenilor „să târguiască numai unde este scaunul domniei mele, la Târgoviște și la Câmpulung și la Târgșor, în aceste mai sus zise scaune să târguiască brașovenii și bătrânii bârseni” (Bogdan 1902, 152).

⁸ Vezi Cantacuzino 2011, 57 și urm.

descoperite urmele unui val de pământ cu șanț la exterior. Acest val era amenajat din bolovani cu pământ sau din pământ bătătorit, amestecat în unele locuri cu pietre sau cu pietriș. În unele zone, el era întărit, pe ambele părți, de bârne de lemn ale căror urme au fost observate în săpături. Prin cercetări arheologice, valul a fost secționat în trei puncte diferite de pe latura de sud a ansamblului, la care s-a adăugat parțial un al patrulea (în S.5/1975, S.2/1975, S.7/1976, parțial în S.25/2004).

În partea de sud-est a ansamblului, la circa 12–14 m de colțul de sud-est al terasei (în dreptul bisericii bolniței, în S.5/1975), valul are lățimea de circa 8,80 m, iar urmele sale se păstrează până la înălțimea de circa 1,20 m. El a fost amenajat din bolovani de râu de dimensiuni diferite și pământ, așezate în două straturi groase separate de un strat subțire de pământ. Valul era întărit de bârne de lemn, mărginindu-l spre interior și exterior; locul acestora se observa prin urmele a două șanțuri înguste de circa 0,50 m și adânci de 0,80–0,90 m. La circa 2,40 m de urmele șanțurii dinspre sud, se află actualul zid de incintă. Configurația terenului sugerează că șanțul de apărare se putea afla în spațiul de la exteriorul acestuia. Valul a fost amenajat deasupra unui strat, cu grosimea de 0,15–0,20 m, de pământ cenușiu-gălbui, cu urme de pietriș, situat deasupra solului gălbui steril.

Urme ale valului de pământ au fost găsite și în alte puncte în partea de sud a ansamblului. La sud-est de biserică voievodală, cu circa 40 m spre vest față de punctul mai înainte menționat (la capătul de sud al S.25/2004), pe o lungime de circa 3,50 m, continuând și în partea nesăpată spre sud, a fost descoperit un strat de pământ gălbui nisipos cu pietriș, cu un strat subțire de pământ cenușiu compact deasupra, straturi apărând pe profil cu partea superioară arcuită. La sud de biserică voievodală (în S.7/1976, la circa 64 m vest de S.5/1975, într-un loc afectat de o săpătură modernă, de mari dimensiuni), valul de pământ era situat la circa 26 m sud de biserică și la circa 12 m de zidul din jurul acesteia, având o lățime de circa 8 m și înălțimea păstrată de circa 1,40 m. Valul, din pământ cu mult pietriș, a fost amenajat aici deasupra unui strat de pământ cenușiu, suprapus humusului de peste solul steril, strat în care se aflau puține fragmente ceramice ce pot data din secolul al XIV-lea, granule de mortar și mici bucăți de cărămidă sau piatră. Șanțul de apărare, aflat la circa 2,70 m de val, avea o adâncime ce depășea 2 m. Unele urme pot fi interpretate ca aparținând locului unor pari de lemn. În fine, cu circa 12–14 m mai spre vest (în S.2/1975, la sud de casa de la sud-vest de biserică) valul, din straturi de pământ cenușiu, cenușiu-gălbui și gălbui nisipos, avea o lățime de circa 8,10 m. Șanțul, cu o lărgime de circa 4,50 m, se afla aici la circa 1,40 m de val. În această zonă nu au fost sesizate urme de amenajare de lemn.

Înălțimea inițială a valului, cu elementele sale componente, ca și forma sa exactă, sunt greu de apreciat. El se întindea pe toată latura de sud a ansamblului, atât în dreptul bisericii voievodale, cât și al locului unde se poate presupune că s-au aflat casele domnești. Este greu de apreciat dacă valul apăra numai zona de sud, probabil mai expusă. Se pot pune întrebări în legătură cu latura de est, lângă terasa

abruptă, unde el nu a fost descoperit, așa cum s-a întâmplat spre sud⁹. În partea opusă a ansamblului, dincolo de latura de vest a zidului din jurul bisericii, exista o adâncitură naturală a terenului. Situația dinspre nord nu este cunoscută, acea zonă nu a putut fi cercetată din cauza construcțiilor moderne.

Observațiile stratigrafice¹⁰ au arătat că nivelul de amenajare a valului se suprapune în partea de sud-est depunerii anterioare locuirii medievale, iar spre sud-vest – unui strat cu puține materiale ceramice din secolul al XIV-lea și unor morminte. Aceasta a permis presupunerea că acest element defensiv era legat cronologic de vechea curte domnească. S-a presupus amenajarea sa în secolele XIV–XV, ulterior unor prime manifestări de locuire din secolul al XIV-lea, iar la sud de biserică, după ridicarea zidului care o împrejmuea. Au putut fi observate anumite diferențe între situația stratigrafică din partea de est și din cea de vest, ceea ce, împreună cu deosebirile în privința tehnicii de amenajare, permite ipoteza că ridicarea valului s-a efectuat în mai multe etape, începând cu partea de sud-est a ansamblului¹¹.

Valul și-a pierdut importanța defensivă când reședința de la Câmpulung nu a mai fost folosită de domnii Țării Românești. Către mijlocul secolului al XV-lea, ansamblul a început să sufere transformări importante, biserica voievodală a devenit biserică orășenească, în jurul căreia erau înmormântați locuitorii ai Câmpulungului. Zidul din jurul bisericii a fost demolat, iar aria afectată înmormântărilor s-a extins până la începutul secolului al XVI-lea mult spre sud. Zona de la vest de biserică a fost nivelată. Unele dintre construcțiile vechiului ansamblu și-au continuat existența cu o nouă utilizare, altele au fost părăsite și demolate într-o etapă anterioară ridicării zidurilor mănăstirii din secolul al XVII-lea, când structura ansamblului din zona fostei curți domnești avea să fie cu totul

⁹ Stratul de bolovani și pământ, cu o lățime de 8,10 m și grosimea de 0,50 m, mai subțire spre margini, într-o situație stratigrafică similară valului, descoperit aici (în S.15/1981) aproape de marginea terasei, pare mai probabil să fie în legătură cu stratul de bolovani și pământ descoperit într-o zonă ceva mai întinsă mai spre vest, reprezentând o nivelare a terenului înaintea lucrărilor de construcție, decât un început al lucrărilor în vederea amenajării în acest loc a valului, la care se va fi renunțat.

¹⁰ S-a putut constata că în pământul din care a fost făcut valul materialele arheologice, sporadice, sunt fie neconcludente tipologic, fie pot data din secolul al XIV-lea. În partea de sud-est (în S.5), valul a fost amenajat deasupra unei depuneri subțiri de pământ cenușiu suprapus solului steril, strat în care, ca și în cuprinsul valului, nu se observă urme care să indice existența în apropiere a unei activități constructive anterioare. În părțile de sud (S.7) și de sud-vest (S.2) ale ansamblului, valul de pământ a fost amenajat deasupra aceluiași strat de pământ cenușiu, cu rare fragmente ceramice și, pe alocuri, pietre și fragmente de cărămidă, depuneri ce pot fi datate în prima jumătate a secolului al XIV-lea, corespunzând nivelului de construcție al bisericii voievodale și al zidului care o înconjură. Depunerea de pământ cenușiu este aici puțin mai groasă, ea conținând unele fragmente ceramice databile în secolul al XIV-lea, iar în stratul de la baza valului, se observă granule de mortar, indicând că aici amenajarea sa este ulterioară lucrărilor de construcție mai sus amintite efectuate în apropiere. De menționat existența a două morminte anterioare valului, descoperite (în S.7) la sud de biserică voievodală. (Cantacuzino 2011, 57–59).

¹¹ Cantacuzino 2011, 59.

schimbată. Deasupra valului dezafectat au fost aduse straturi groase de pământ de nivelare, de la a căror parte superioară s-au construit diferitele clădiri ale ansamblului monastic ridicat de Matei Basarab.

Lipseau informații mai exacte ale izvoarelor literare despre vechi fortificații la Câmpulung în secolul al XIV-lea sau în cel următor. Mențiunea de la începutul secolului al XVII-lea a cronicarului raguzan Giacomo di Pietro Luccari, despre ridicarea unei „città in Campolongo” de către Negru Vodă la 1310¹², era preluarea târzie, cu multe confuzii, a unei tradiții consemnate și în cronicile din secolul al XVII-lea. Cât privește menționarea „cetății de la Câmpulung”, adăugată la cea a câmpulungenilor, din hrisovul lui Dan al II-lea din 1431¹³, este problematic dacă această se poate referi la valul și șanțul care apăra vechea curte, sau, după cum s-a presupus, la cetatea situată pe valea Dâmboviței, la Cetățeni¹⁴.

În legătură cu fortificația de pământ cu elemente de lemn descoperită la curtea domnească, se poate discuta relatarea lui Petrus Deodatus Bakšić, la trecerea sa prin Câmpulung în 1640, după care Matei Basarab „a ridicat în jurul mănăstirii ca un fel de cetate din bârne mari înconjurând-o cu 12 bastioane de jur împrejur, încât este foarte bine întărită, și mai trebuie să se umple pe dinăuntru cu pământ, pentru că nu este încă gata”¹⁵. Am mai arătat că rezultatele cercetărilor arheologice ne permit presupunerea că relatarea lui Bakšić conține o confuzie, acesta considerând drept lucrări de întărire a unei palisade lucrările de nivelare cu pământ de umplutură a incintei mănăstirii¹⁶.

Identificarea urmelor de șanț și de val descoperite pe latura de sud a ansamblului vechii reședințe domnești de la Câmpulung cu întăriturile menționate în scrisoarea din 11 aprilie 1427 apare ca pe deplin îndreptățită. Izvorul menționează începerea unor lucrări de fortificare cu șanțuri și palisade (sens care poate fi atribuit termenului *plancken* – blăni de lemn, bârne – apropiat de termenii ce desemnează palisada, it. *palanca*, fr. *palanque*, preluat și în română, „*palancă*”) la curtea domnului Țării Românești, unde se oprise și regele Ungariei. Alte elemente defensive de acest fel nu sunt cunoscute în cuprinsul vechii reședințe.

S-ar putea pune întrebarea dacă valul și șanțul care, după observațiile statigrafice, apar ca urmând cu puțin după ridicarea construcțiilor din jurul bisericii voievodale și pe care le-am considerat ca reprezentând fortificațiile curții domnești din secolul al XIV-lea, vor fi fost amenajate în totalitate cu ocazia campaniei din

¹² Giacomo di Pietro Luccari, *Copioso ristretto de gli annali di Rausa*, Veneția, 1604: „fabbricò la città in Campolongo, e tirò alcune cortine di mattoni cotti in Bucuriste, Targoviste, Floc e Busa”.

¹³ DRH, B, I, nr. 69.

¹⁴ Chihaia 1974, 332.

¹⁵ *Călători* 5, 212; în original „ha fabbricato intorno il convento, di legni grossi, come una città et intorno 12 bastioni, che e cosa molto forte” (*Monumenta Spectantia Historiam Slavorum Meridionalium*, XVIII, Zagreb, 1887, 101). Informația a fost interpretată de P. Chihaia (1974, 258) ca referindu-se la ridicarea în 1640 a unei fortificații din două rânduri de pari între care urma să se toarne pământ și bolovani.

¹⁶ Cantacuzino 2011, 60.

1427. După cum am arătat, anumite diferențe în ce privește stratigrafia, observate între situațiile din partea de est și din cea de vest, împreună cu deosebirile, în privința tehnicii de amenajare, permit ipoteza că ridicarea valului s-a efectuat în mai multe etape, începând cu porțiunea din zona de sud-est a ansamblului. Se poate presupune că o parte a fortificației cu val și șanț a fost amenajată pentru apărarea curții din secolul al XIV-lea. În 1427, când regele (ajuns la „curtea rea” de la Câmpulung, unde se afla la 2 aprilie) a „început să o fortifice cu șanțuri și palisade pentru a se apăra de turci”, au fost efectuate completări sau extinderi, precum și refaceri ale acestora. Presupunerea este plauzibilă ținând seama și de durata scurtă a prezenței la Câmpulung a regelui Sigismund care, aflând de iminenta apropiere a unor forțe otomane cu efective mult mai mari, s-a retras în grabă, aflându-se la Feldioara pe 8 aprilie.

Cunoștințele noastre despre fortificațiile de la hotarul Țării Românești și cele ale vechii curți domnești din Câmpulung sunt astfel îmbogățite de informațiile cuprinse în raportul din 11 aprilie 1427 al lui Nicolaus von Redwitz. Datele obținute prin cercetări arheologice pot fi comparate și își pot găsi corespondențe în cele cuprinse într-un izvor literar de primă importanță.

ANEXĂ¹⁷

Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz - Berlin, Ordensbriefarchiv, Nr. 4741, p. 1 (fragment)¹⁸

Feldioara, 11 aprilie 1427. Hochwirdiger genediger Her, Her Hoemeister, mein vnderthenigen willigen gehorsam; sey ewren genad willichich bereit, genediger Hoemeister ewer gnediger, noch zu wissn das mein genediger H. der Konig in die wochen nach [ilizibil] czoch uß worczland uf em alt burgwal genant der konigstein, gelegen czwischen worczland und der grossen walachey, vnd saczt in das alde gemewer ein haus von holcz; das lis er an bereiten czimer, mit im do hin firen; darnach czoch er wol mit iiii M (4000) burgern vnd gebawern, vnd VI C (600) gereyssig vb das gepirgen in dy walachey, in ein offene stat genant dy langaw, do leit ein slecht hoff ynnen, do ein vorwesen der walachen sein leger hat, vnd underwant sich den czubefesten, mit graben vnd plancken, durch enthaldung der Torken; im hat der Konig sein spehe durch den Dan weyde by den torken dy spehe kom wider vnd sagt dem Konig in der warheit wy der torkischen Keißer, den man nennet den grosen Torken, vnd komen ub das mer, das man heist sant Jorgen arm, vnd ist mit gutem wind in einen halben tag ub czufaren vnd hat mit im uberbracht wol XI-m (11.000) werhaftig vnd leit czwischen dem selben meren vnd der tunaw, vnd im czeucht teglich mer folken czu; vnd er hat sein hant uf sein heupt geleit, sprechend: ich schwer bey machmeten heilikeit, uf meinen heupt das ich czyhen wil durch walachey, wurczland vnd sibenburgen, vnd nicht widerkeren, ich sehe den Konig vonn vngern mit wlich hant wider mich sechen. Do das der Konig vnam, do czoch er uß der walachey vnd in worczland in ein offen stat merenburg genant, do sich man fraw Konigin, alz lang, enthalden hat. Vnd alz der Konig do

¹⁷ Reprodus după Cîmpeanu 2012, 74–75.

¹⁸ Reproducem doar fragmentul privitor la campania lui Sigismund de Luxemburg în Țara Românească, în primăvara anului 1427. Restul documentului despre planurile de aducere a Ordinului Teuton în Ungaria, pentru asigurarea graniței de sud împotriva turcilor otomani, va fi folosit într-un studiu special (nota Liviu Cîmpeanu, mai departe L. C.).

hin kam, am dinstag nach *Judica*, his er mich des abend nach seiner gewonheit mit im spazireren vnd in den feld hisch (sic!) er mich zw sich kumen... [urmează o discuție între Sigismund și Nicolaus v. Redwitzer despre aducerea Ordinului Teuton în Ungaria (p. 2–3)].

Claus von Redwicz
Bruder Deutschs Orden.

Traducere:

Înălțate și milostive domn, domnule Mare Maestru¹⁹, [vă transmit] supunerea mea umilă și docilă; să fie milostivirea voastră pregătită cu bunăvoință, preamilostive Mare Maestru, să mai afle că milostivul meu domn, regele²⁰, a plecat în săptămâna după [ilizibil!]²¹ din Țara Bârsei la o veche cetate de pământ²² numită Piatra Craiului, situată între Țara Bârsei și Țara Românească și între vechile ziduri se află o casă din lemn; acolo [regele] a pus să i se pregătească o cameră; apoi a mers cu 4000 de orașeni și țărani și cu 600 de călăreți peste munte, în Țara Românească, într-un oraș deschis²³ numit Câmpulung, unde se află o curte degradată²⁴, acolo a avut înainte românul [Dan Vodă] tabăra, și [regele] a început să o fortifice cu șanțuri și palisade pentru a se apăra de turci; și regele și-a încredințat cercetașii lui Dan Vodă, care s-au dus la turci și s-au întors și i-au spus regelui cu adevărat cum împăratul turcesc²⁵, căruia i se spune Marele Turc, a venit peste marea care se cheamă Brațul Sf. Gheorghe (sic!)²⁶ și, cu vânt bun, a traversat-o într-o jumătate de zi, aducând cu el cam 11000 oșteni și oameni între aceeași mare și Dunăre²⁷ și zilnic se adună în jurul lui tot mai mulți oșteni; și [împăratul turcesc] și-a pus mâna pe cap, zicând: jur pe sfințenia lui Mahomed și pe capul meu că am să pornesc prin Țara Românească, prin Țara Bârsei și prin Transilvania și nu am să mă întorc până când nu-l voi întâlni pe regele Ungariei, să ne confruntăm. Când regele a înțeles acestea a plecat din Țara Românească în Țara Bârsei într-un oraș deschis numit Feldioara²⁸, acolo a stat doamna regină între timp. Și când regele a ajuns acolo, în marțea după *Judica*²⁹, m-a chemat seara, după obiceiul său, la o plimbare, și în câmp m-a chemat la el... [urmează o discuție între Sigismund și Nicolaus v. Redwitzer despre aducerea Ordinului Teuton în Ungaria].

(p. 2–3)]. Semnat: Claus von Redwicz, frate al Ordinului Teuton³⁰.

¹⁹ Paul von Rusdorf 1422–1441 (nota L. C.).

²⁰ Sigismund de Luxemburg, rege al Ungariei între 1387–1437 (nota L. C.).

²¹ Trebuie să fie Buna Vestire din 25 martie, campania având loc în săptămâna de după; oricum, la 2 aprilie, Sigismund emite deja un document la Câmpulung Muscel (nota L. C.).

²² Literal: *cetate din valuri de pământ* (nota L. C.).

²³ Adică fără fortificații (nota L. C.).

²⁴ Literal: *o curte rea* (nota L. C.).

²⁵ Murad al II-lea (nota L. C.).

²⁶ Marea Neagră. Probabil că acest nume derivă de la colonia genoveză St. Giorgio, de pe brațul omonim al Dunării, vezi Iorga 1899, 47–48 (nota L. C.).

²⁷ Adică în Dobrogea, situată între Marea Neagră și Dunăre (nota L. C.).

²⁸ Adică orașul (de fapt târgul!) Feldioara nu avea fortificații. Acesta este un indiciu că în 1427 cetatea din Feldioara încă nu era construită (nota L. C.). Această informație este însă contradictorie. Amintim doar două documente regale, chiar din aprilie 1427 (fără a mai menționa altele mai timpurii sau descoperirile arheologice), în care Feldioara este numită „oppidum Felduar” și „castrum Mariae” (Gündisch 1937, 283, 285).

²⁹ 8 aprilie 1427 (nota L. C.).

³⁰ Transcriere și traducere de Liviu Cîmpeanu, după originalul de la *Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz* – Berlin.

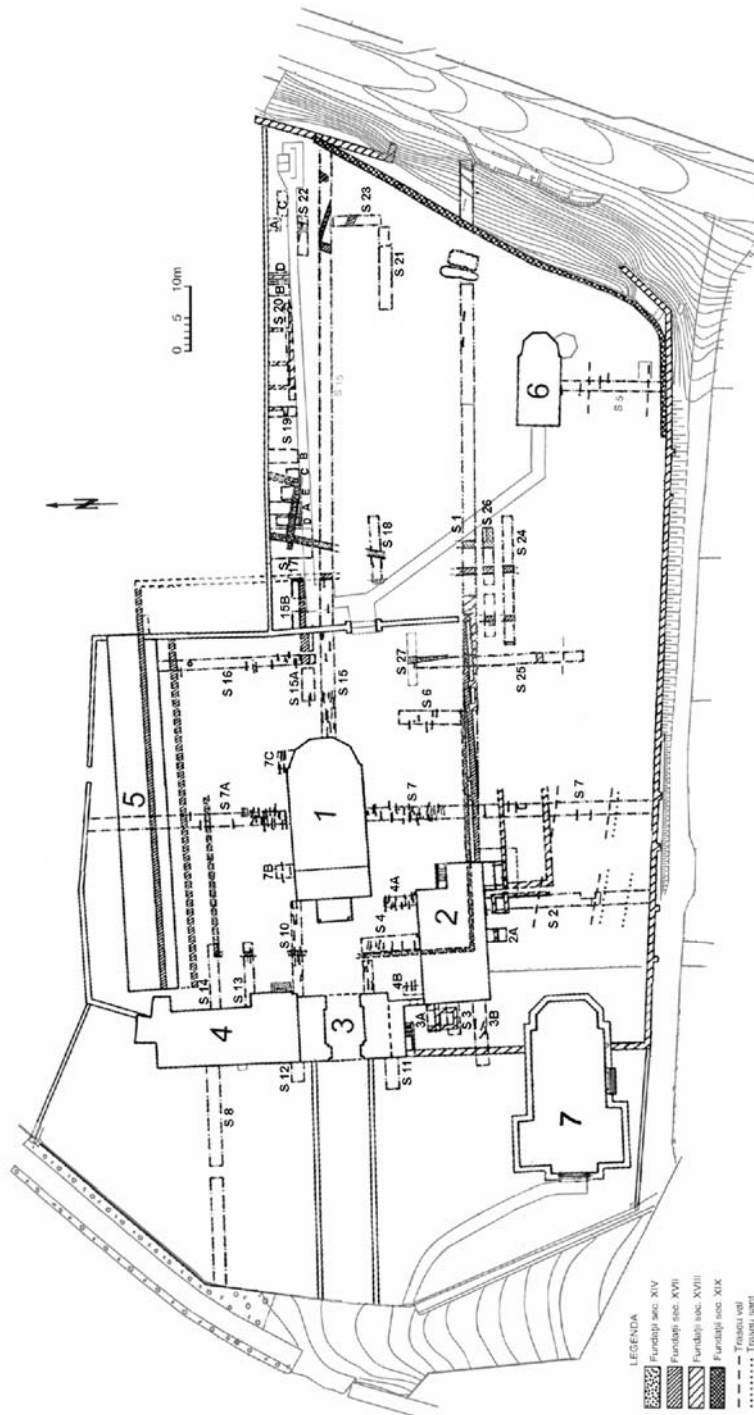

Fig. 1. Câmpulung. Planul de ansamblu al cercetărilor arheologice din zona fostei reședințe domnești din Câmpulung (1975–1977, 1981–1982, 1984, 2000–2005): 1. biserica voievodală; 2. casa de la SV de biserică („egumenească”); 3. turnul clopotniței; 4. casa de la N de turn („domnească” sau „arhierască”); 5. corp de chilii; 6. biserica bolniței; 7. clădire modernă (după Cantacuzino 2011, 151, pl. 3).

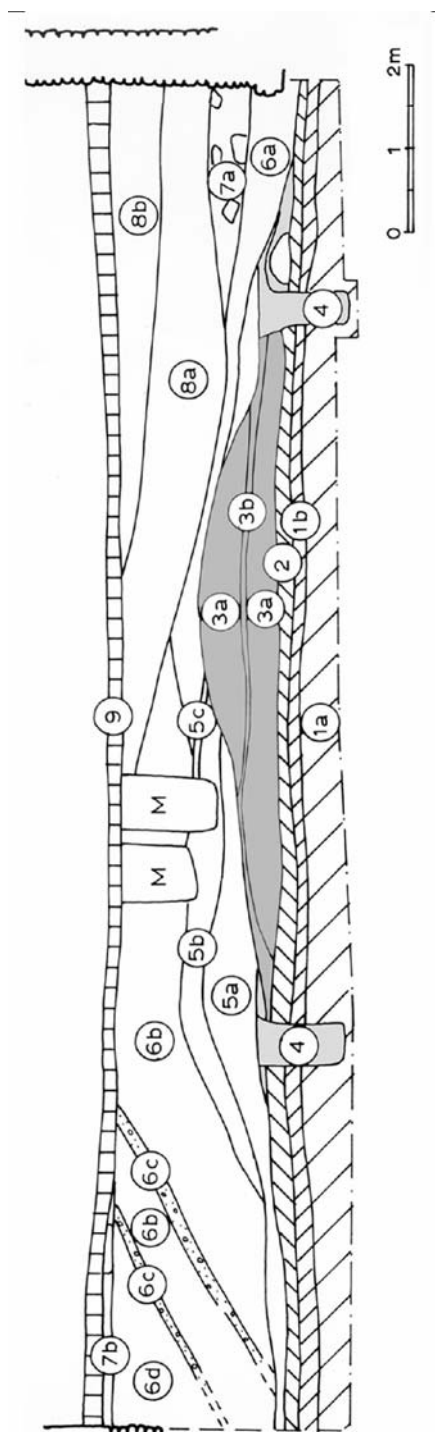

Fig. 2. Câmpulung, S.5/1975, profilul estic. Legenda: 1 a. sol steril gălbui cu prundiș; 1 b. sol steril gălbui; 2. humus cenușiu-gălbui; 3 a. bolovani, pământ cenușiu (val); 3 b. pământ cenușiu compact (val); 4. pământ cenușiu deschis (urme schelet lemnos); 5. depuneri sec. XV-XVI; 5 a. pământ cenușiu închis; 5 b. pământ gălbui-cenușiu cu pietriș; 5 c. pământ cenușiu; 6. nivelări și depuneri sec. XVII; 6 a. pământ gălbui-castaniu; 6 b. pământ gălbui cu pietriș; 6 c. pământ cu mult pietriș; 6 d. pământ cenușiu cu pietriș; 7. nivelări și depuneri sec. XVIII; 7 a. pământ cenușiu, moloz, cărămizi, bolovani; 7 b. pământ cenușiu, urme de moloz; 8. nivelări și depuneri sec. XIX; 8 a. moloz, cărămidă spartă; 8 b. pământ cu moloz și cărămidă; 9. sol vegetal (după Cantacuzino 2011, 164, pl. 16.1).

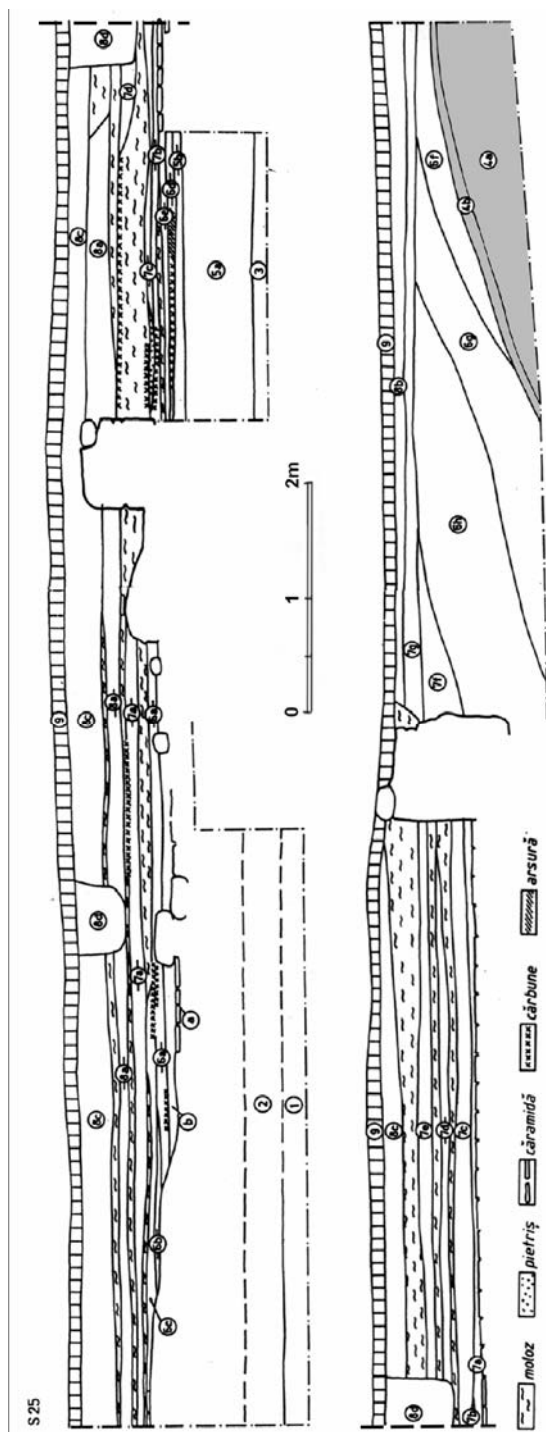

Fig. 3. Câmpulung. S.25/2004, profilul estic. Legenda: 1. pământ cenușiu, cărbune, fragmente mici de cărămidă; 2. nivelul stratului în care s-a adăncit fundația zidului din profilul estic al secțiunii; a. cărămizi folosite în elevația zidului; b. platformă de piatră și mortar; 3. pământ cenușiu, pietre; 4 a. pământ gălbui nisipos cu pietriș și bolovani mici (val); 4 b. pământ cenușiu compact; (4. resturile valului și depuneri probabil din sec. XIV–XV); 5 a. pământ cu moloz și piatră spartă; 5 b. pământ cenușiu, urme de moloz; (5. depuneri și nivelări probabil din sec. XV până în sec. XVII); 6 a. pământ castaniu cu moloz; 6 b. pământ cenușiu; 6 c. pământ castaniu roșcat, pietriș; 6 d. pământ cu urme de cărămidă, cărbune, arsură; 6 e. pământ cenușiu; 6 f. pământ cenușiu deschis, rari pigmenți de moloz și granule de cărămidă; 6 g. pământ gălbui cenușiu, pigmenți de cărămidă; 6 h. pământ gălbui, pietriș, bolovani mici; (6. depuneri și nivelări probabil din sec. XVII–XVIII); 7 a. pământ cenușiu, pigmenți de moloz; 7 b. pământ castaniu granulos, urme de pietriș; 7 c. pământ cenușiu, cărbune; 7d. pământ cenușiu, amestecat cu castaniu, cărbune, moloz; 7 e. pământ castaniu granulos, pigmenți de cărbune, moloz, cărămidă; 7 f. pământ gălbui cenușiu granulos, pietriș, pigmenți de moloz și cărămidă; 7 g. pământ cenușiu granulos, pietriș, pigmenți de moloz; (7. depuneri și nivelări probabil din sec. XVIII – prima parte a sec. XIX); 8 a. pământ cenușiu deschis, pigmenți de moloz, cărbune; 8 b. pământ cenușiu, pigmenți de moloz; 8 c. pământ castaniu granulos, pigmenți de moloz; 8 d. Gropi moderne (8. depuneri și nivelări probabil din sec. XIX–XX); 9. sol vegetal (după Cantacuzino 2011, 179, pl. 31).

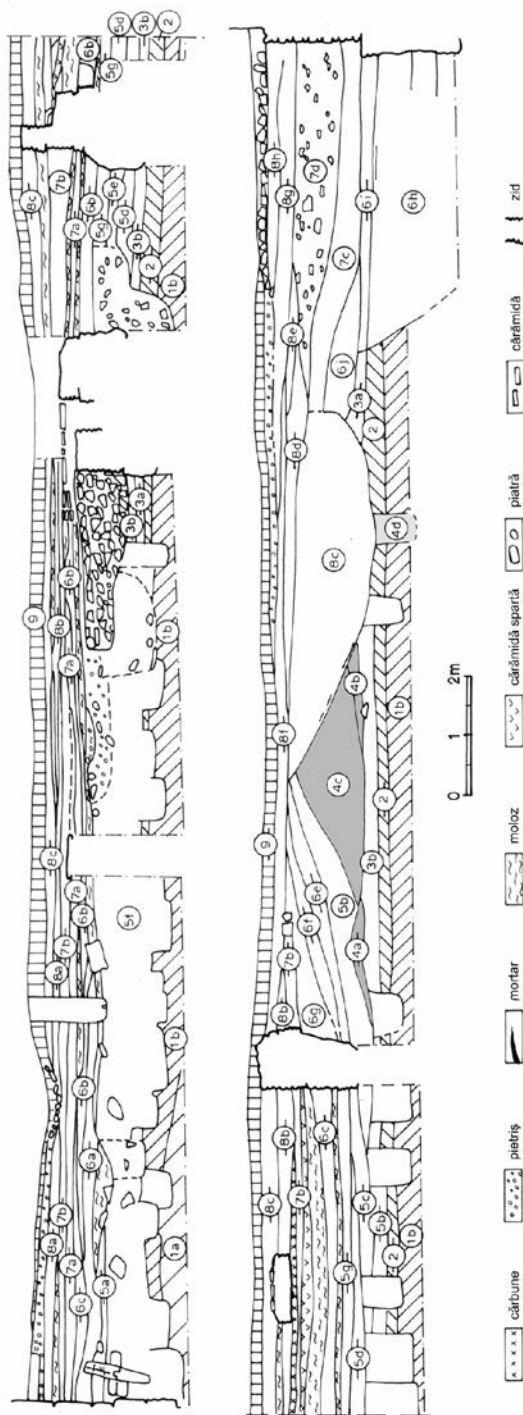

Fig. 4. Câmpulung. S.7/1976, profilul estic. **Legenda:** 1 a. sol steril gălbui cu prundiș; 2. humus cenușiu; 3. depuneri sec. XIV; 3 a. pământ cenușiu deschis; 3 b. pământ cenușiu rar pigmentat, fragmente ceramice sec. XIV; 4 a. pământ galben purtat; 4 b. pământ cenușiu cu pietriș (val); 4 c. pământ cenușiu (posibil urme schelet lemnos); 5. depuneri sec. XV-XVI; 5 a. pământ cenușiu, resturi moloz, cărămidă; 5 b. pământ cenușiu compact, rar pietriș; 5 c. pământ cenușiu, urme moloz, cărămidă, pietre; 5 d. pământ cenușiu, bolovani; 5 e. pământ gălbui, amestecat cu cenușiu; 5 f. pământ cenușiu granulos, urme de moloz (gropi de morminte); 5 g. pământ cenușiu granulos, pigmenți moloz, cărbune; 6. nivelări și depuneri sec. XVII; 6 a. pământ gălbui-cenușiu; 6 b. pământ cenușiu granulos, pigmenți de moloz; 6 c. pământ gălbui-cenușiu, pietre mici; 6 d. pământ cenușiu-castaniu granulos, urme de moloz; 6 e. pământ gălbui amestecat cu cenușiu; 6 f. pământ cenușiu-gălbui; 6 g. pământ cenușiu, pietre, urme moloz; 6 h. pământ cenușiu granulos, urme moloz; 6 i. pământ cenușiu-gălbui, pietriș, urme moloz; 6 j. pământ cenușiu-gălbui cu pietriș; 7. nivelări și depuneri sec. XVIII; 7 a. pământ cenușiu compact; 7 b. pământ cenușiu deschis granulos, urme moloz, spărtură de cărămidă; 7 c. pământ cenușiu nisipos, pigmenți de moloz; 7 d. zidărie prăbușită; 8. nivelări și depuneri sec. XIX; 8 a. pământ cenușiu granulos, pietre, bucăți cărămidă; 8 b. pământ cenușiu, urme de moloz și cărămidă spartă, 8 c. pământ castaniu granulos, moloz, cărămidă; 8 d. pământ cenușiu castaniu, urme de moloz; 8 e. pământ cenușiu, urme de moloz; 8 f. pământ castaniu granulos, moloz, cărămidă; 8 g. pământ cu moloz și cărămidă; 8 h. strat cu spărtură de cărămidă; 9. sol vegetal (după Cantacuzino 2011, 165, pl. 17).

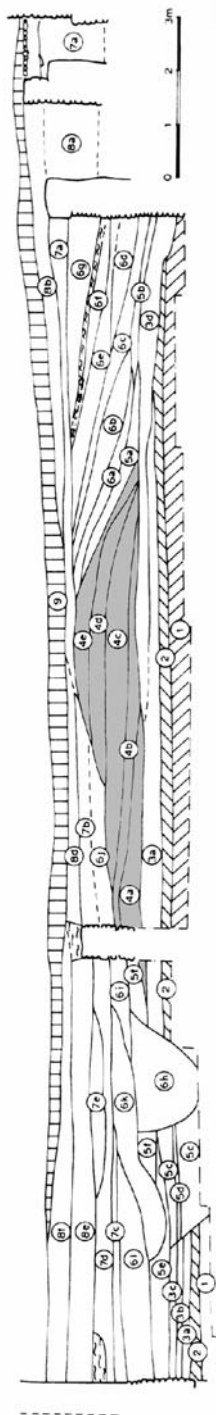

Fig. 5. Câmpulung. S.2/1975, profilul vestic. Legenda: 1. sol steril gălbui; 2. humus gălbui-cenușiu; 3. depuneri sec. XIV; 3 a. pământ cenușiu; 3 b. pământ gălbui nisipos, rare pietre; 3 c. pământ cenușiu deschis cu pietricele; 3 d. pământ cenușiu cu rari pigmenți de moloz; 4 a. pământ gălbui-cenușiu cu pietriș (val); 4 b. pământ cenușiu compact (val); 4 c. pământ cenușiu-castaniu cu puțin pietriș (val); 4 d. pământ cenușiu nisipos cu puțin pietriș (val); 4 e. pământ gălbui-cenușiu nisipos cu pietriș (val); 5. depuneri sec. XV–XVI; 5 a. pământ cenușiu gălbui granulos; 5 b. pământ cenușiu cu urme de cărămidă; 5 c. pământ cenușiu cu pietriș; 5 d. pământ gălbui; 5 e. pământ gălbui nisipos; 5 f. pământ cenușiu cu pietricele; 6. nivelări și depuneri sec. XVII; 6 a. pământ cenușiu-gălbui cu pietre mici și pietriș; 6 b. pământ cenușiu deschis granulos, rar pietriș; 6 c. pământ cenușiu deschis cu pietre și pietriș; 6 d. pământ cenușiu închis, pigmenți cărămidă, rare urme moloz; 6 e. pământ cenușiu granulos cu pietre; 6 f. pământ cenușiu închis cu cărămidă spartă, pietre, urme moloz; 6 g. pământ cenușiu deschis granulos cu bolovani și cărămidă spartă; 6 h. pământ cenușiu nisipos cu pietriș; 6 i. pământ cenușiu deschis, pigmenți moloz, carbune, gărămidă; 6 j. pământ cenușiu-gălbui; 6 k. pământ cenușiu, bolovani mari; 6 l. pământ cenușiu închis, bolovani, urme de moloz și cărămidă spartă; 7. nivelări și depuneri sec. XVIII; 7 a. pământ cenușiu granulos cu urme de moloz, puțin pietriș; 7 b. pământ gălbui-cenușiu, urme de moloz; 7 c. pământ cenușiu cu bucăți de cărămidă, moloz, piatră spartă; 7 d. pământ cenușiu granulos, bucăți de cărămidă, moloz; 7 e. pământ cu mult moloz și nisip; 8. nivelări și depuneri sec. XIX; 8 a. pământ cenușiu-castaniu granulos, moloz, cărămidă spartă; 8 b. pământ cenușiu granulos cu cărămidă spartă și pietre; 8 c. pământ cenușiu deschis cu pietriș; 8 d. pământ cenușiu cu urme de moloz și cărămidă; 8 e. pământ cenușiu cu bolovani, urme de moloz și cărămidă spartă; 9. sol vegetal (după Cantacuzino 2011, 161, pl. 13).

DES RENSEIGNEMENTS SUR LA COUR PRINCIÈRE DE CÂMPULUNG
ET AUTRES ÉLÉMENTS DÉFENSIFS, DANS LA PREMIÈRE MOITIÉ
DU XVe SIÈCLE, DANS UNE SOURCE RÉCEMMENT PUBLIÉE

RÉSUMÉ

Dans l'annexe de l'étude *Dan II, Sigismond de Luxembourg et la Croisade tardive. Un document inédit des archives de l'Ordre Teutonique*, publiée dans SMIM, XXX, 2012, p. 55–76, par Liviu Cîmpeanu, figure la reproduction d'un fragment d'une source inédite, découverte, transcrite et traduite par l'auteur. C'est le texte d'un rapport, datant de 11 avril 1427, du chevalier teutonique Nicolaus de Redwitz, adressé au Grand Maître de l'Ordre, Paul de Rusdorf, relatant la campagne de roi de Hongrie Sigismond de Luxembourg dans la Valachie, à l'appui du prince Dan II. On doit insister sur les informations concernant certains éléments défensifs, surtout celles sur la Cour princière de Câmpulung.

Le roi Sigismond est parti du Pays de la Bârsa, probablement dans la dernière semaine du mois de mars, en s'arrêtant dans la forteresse Piatra Craiului (Königstein) où il a été logé dans une maison en bois entre les anciens murs. Puis il a passé les montagnes à Câmpulung, où se trouvait une cour « mauvaise » où le prince valaque avait établi son camp, et il a commencé à fortifier cette cour pour se défendre contre les turcs. En apprenant que le sultan avait passé la mer avec des forces importantes, le roi a évité une confrontation en quittant la Valachie ; il est arrivé à Feldioara (Marienburg) le 8 avril 1427.

Le premier arrêt du roi après son départ du Pays de la Bârsa fut à la forteresse (*burgwal*) nommée Piatra Craiului (Königstein); la position de cette forteresse sur le chemin qui menait de Braşov à Câmpulung est un argument pour son identification avec la forteresse Oratia, au nord de Rucăr. A l'intérieur, entre les anciens murs (*in das alte gemewer*), se trouvait, suivant le texte du rapport, une maison en bois; on a découvert des traces de constructions en bois au cours des fouilles de 1905 à l'intérieur de l'enceinte. Quant à l'appartenance de la forteresse, le fait que le roi a commandé de lui y préparer une chambre prouve que la forteresse était alors sous son contrôle.

Le rapport mentionne que, après avoir passé avec les soldats et les cavaliers de l'autre coté des montagnes, dans une ville ouverte, Câmpulung, où se trouvait une cour « mauvaise » (*ein slecht Hoff*) où le prince valaque avait établi son camp, le roi commença à la fortifier avec des fossés et palissades (*mit graben und plancken*) contre les turcs (*durch enthaldung der Torken*). L'existence de la cour princière de Câmpulung est donc explicitement attestée par une source incontestable des premières décennies du XVe siècle. Le texte indique avec certitude que c'est là que le prince de Valachie et le roi de Hongrie ont habité au cours de la campagne du printemps de l'année 1427. Après la présence de Basarab I et de Nicolas Alexandre, cela prouve une fois de plus que, après l'établissement de la *residencia* à Argeş par Vladislav I, Câmpulung a servi parfois comme résidence du prince, comme ce fut le cas de Mircea en août 1413.

La mention de l'action du roi Sigismond de fortifier la cour avec des fossés et palissades pour la défendre contre les turcs doit être mise en relation avec la découverte, par des recherches archéologiques, vers la limite sud de l'ensemble, en plusieurs endroits différents, des traces d'un rempart en terre au fossé situé à l'extérieur. Le rempart, composé soit de terre et de grosses pierres, soit de terre compactée mélangée avec des pierres ou du gravier, était renforcé dans certaines zones, vers l'intérieur et l'extérieur, par des rangées de gros pieux en bois. Les observations stratigraphiques permettent de supposer que cet élément défensif correspondait du point de vue chronologique à l'ancienne cour princière, étant aménagé aux XIVe–XVe siècles, ultérieurement aux premières traces d'habitation datant du XIVe siècle. Certaines différences entre la situation stratigraphique de la zone d'est des remparts et de celle d'ouest, ainsi que les différences en ce qui concerne la technique de construction, permettent d'avancer l'hypothèse que l'aménagement des remparts s'est effectué en plusieurs étapes, en commençant par la partie sud-est de l'ensemble. Les remparts ont perdu leur rôle défensif vers la moitié du XVe siècle, lorsque la résidence de Câmpulung n'a plus été utilisée par les princes de Valachie. Au dessus des remparts désaffectés et des épaisses couches de terre apportées pour le nivellement, ont été bâties les constructions de l'ensemble monastique fondé par Matei Basarab.

L'identification des traces de rempart et de fossé découvertes au côté sud de l'ensemble de l'ancienne résidence princière de Câmpulung avec les fortifications attestées dans le rapport du 11 avril 1427 est entièrement justifiée. Le texte mentionne l'initiation par le roi de Hongrie, à la cour du prince de Valachie, des travaux de fortification aux fossés et palissades (sens qu'on peut attribuer au terme *planken*, qui ressemble à *palanca*, *palanque*, signifiant palissade). On peut se demander si le rempart et le fossé, aménagés peu après les constructions qui entourent l'église voievodale, qui ont été considérés comme représentant les fortifications de la cour du XIVe siècle, ont pu être entièrement aménagés à l'occasion de la campagne de 1427. Tenant compte des différences observées, et aussi de la courte durée de la présence à Câmpulung du roi Sigismond, on peut supposer qu'une partie de la fortification avait été aménagée pour la défense de la cour du XIVe siècle et qu'en 1427 ont été effectuées seulement des compléments et des extensions ainsi que des réfections de celle-ci.

Mots-clé: Valachie, Câmpulung, Cour princière, Dan II, Sigismond de Luxembourg, Nicolaus von Redwitz(er), forteresse Piatra Craiului, fortification, rempart, fossé, palissade.

BIBLIOGRAFIE

Bogdan 1902	Bogdan, I., <i>Documente și regeste privitoare la relațiile Țării Românești cu Brașovul și cu Țara Ungurească în veacurile XV–XVI</i> , București.
Cantacuzino 2001	Cantacuzino, Gh. I., <i>Cetăți medievale din Țara Românească în secolele XIII–XVI</i> , București.
Cantacuzino 2011	Cantacuzino, Gh. I., <i>Începuturile orașului Câmpulung și curtea domnească. Aspecte ale civilizației urbane la Câmpulung</i> , București.
<i>Călători 5</i>	<i>Călători străini despre Țările Române</i> , I, București, 1973.
Cîmpeanu 2012	Cîmpeanu, L., <i>Dan al II-lea, Sigismund de Luxemburg și cruciada târzie. Un document inedit din arhiva Ordinului Teutonic</i> , SMIM 30, 55–76.
Chihaiia 1974	Chihaiia, P., <i>Din cetățile de scaun ale Țării Românești</i> , București.
Gündisch 1937	Gündisch, G., <i>Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen IV</i> , Sibiu.
Iorga 1899	Iorga, N., <i>Studii istorice asupra Chilie și Cetății Albe</i> , București.
Onciul 1968	Onciul, D., <i>Titlul lui Mircea cel Bătrân și posesiunile lui</i> , în <i>Scrieri istorice</i> , II, Sacerdoțeanu, A. (ed.), București.
Onciul 2006	Onciul, D., <i>Scrieri alese</i> , București.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. Câmpulung. Le plan d'ensemble des fouilles archéologiques de l'ancienne résidence voievodale de Câmpulung (1975–1976, 1981–1982, 1984, 2000–2002) : 1. l'église voievodale «Negru Vodă» ; 2, 4, 5. bâtiments monastiques ; 3. la tour du clocher ; 6. l'église de l'hôpital du monastère ; 7. construction moderne (d'après Cantacuzino 2011, 151, pl. 3).

Fig. 2. Câmpulung. Coupe stratigraphique de la paroi est du sondage S.5/1975. Légende : 1 a. argile, traces de gravier ; 1 b. argile ; 2. humus gris ; 3 a–b. traces du rempart (*vallum*), terre aux grands cailloux, terre grise ; 4. terre grise – traces des poteaux en bois ; 5 a–c. couches des XVe–XVIe siècles ; 6 a–d. couches de nivellement et de remplissage du XVIIe siècle ; 7 a–b. couches et nivellements du XVIIIe siècle ; 8 a–b. couches de nivellement du XIXe siècle ; 9. sol végétal (d'après Cantacuzino 2011, 164, pl. 16.1).

Fig. 3. Câmpulung. Coupe stratigraphique de la paroi est du sondage S.25/2004. Légende : 1. sol gris ; 2. couches dans laquelle s'est enfoncé la fondation du mur visible dans la paroi est du

sondage ; 3. terre grise, cailloux ; 4 a–b. traces du rempart (*vallum*) et couches probablement des XIVe–XVe siècles ; 5 a–b. couches probablement des XVe– début du XVIIe siècles ; 6 a–h. couches de nivellement et de remplissage probablement des XVIIe–XVIIIe siècles ; 7 a–g. couches et nivellements probablement du XVIIIe – début du XIXe siècle ; 8 a–d. couches et nivellements probablement des XIXe–XXe siècles ; 9. sol végétal (d’après Cantacuzino 2011, 179, pl. 31).

Fig. 4. Câmpulung. Coupe stratigraphique de la paroi est du sondage S.7/1976. Légende : 1 a. argile, gravier ; 1 b. argile ; 2. humus gris ; 3 a–b. couches de la première moitié du XIVe siècle ; 4 a–b. traces du rempart *vallum* (terre aux grands cailloux, terre grise) ; 4 c. terre grise – possibles traces des poteaux en bois ; 5 a–f. couches des XVe–XVIe siècles ; 6 a–j. couches de nivellement et de remplissage du XVIIe siècle ; 7 a–c. couches et nivellements du XVIIIe siècle ; 7 d. restes de mur écroulé ; 8 a–h. couches et nivellements du XIXe siècle ; 9. sol végétal (d’après Cantacuzino 2011, 165, pl. 17).

Fig. 5. Câmpulung. Coupe stratigraphique de la paroi ouest du sondage S.2/1975. Légende : 1 a. argile, traces de gravier ; 1 b. argile ; 2. humus gris ; 3 a–b. couches de la première moitié du XIVe siècle ; 4 a–e. couches de terre compactée – traces du rempart (*vallum*) ; 5 a–f. couches des XVe–XVIe siècles ; 6 a–l. couches de nivellement et de remplissage du XVIIe siècle ; 7 a–e. couches et nivellements du XVIIIe siècle ; 8 a–e. couches et nivellements du XIXe siècle ; 9. sol végétal (d’après Cantacuzino 2011, 161, pl. 13).